

Excursie Windesheim 23 april 2016 - tekst Wim Jansen

Boerderij Hof van Oding / Klooster Windesheim

Veldweg 1-2 te Windesheim

Op 17 februari jl. hebben Willemien en ik, ter voorbereiding van deze excursie, een bezoek gebracht hier aan deze boerderij. We werden hartelijk ontvangen door de familie Tobé met koffie en een koekje en na een uitgebreide rondleiding kreeg ik als achtergrondinformatie het boek *'Windesheim; studies over een Sallands dorp bij de IJssel'* mee, alsmede een hele map kopieën, krantenknipsels, aantekeningen, de bouwhistorische omschrijving, de Rijksmonumenten omschrijving etc.. Bedankt daarvoor!

Normaliter bezichtigen wij ter voorbereiding de plek enkele weken voor de excursie, maar ik wist dat deze boerderij in het boek *'Boerderijen in Salland'* (uitgegeven in 2013 door de Stichting Sallands Erfgoed) staat aangegeven als een van de oudste boerderij van Salland, stammende uit 1502. Maar ook dat de kelder nog verband zou houden met het vroegere klooster wat vermoedelijk op deze plek gestaan heeft. Om deze reden wilde ik ter voorbereiding wat eerder op bezoek, om na te gaan of dit ook klopt en of ik hierover nog iets zou kunnen vertellen. Want naar onze mening kennen wij wat oudere IJsselhoeven, mogelijk zelfs ouder dan 1502. Maar klopt het dat in 1502 deze boerderij hier gebouwd is en hoe heeft men dit bepaald? En is er nog wat te zien van de 'klooster restanten'?

Maar onze nieuwsgierigheid hield ook verband met een eventueel nieuw project over Kloosterboerderijen dat is ingediend voor subsidie. Wij hebben namelijk langs de IJssel enkele boerderijen ontdekt, die afwijkende bouwwijze en maatvoering laten zien en die toebehoord hebben aan kloosters. De vraag is: door wie zijn deze gebouwd, en waarom die afwijking en of kunnen we nog terug naar bv. de bouwwijze van bv. de cisterciënzermonniken die een eigen architectuur-bouwwijze kenden. Dit kan een interessant onderzoek worden, mede in acht genomen de ligging, de grootte, maar ook de gewassen die verbouwd werden, de bijbehorende moes- en of kruidentuin, het vee, het omgaan met de landbouwgrond etc.. Een dergelijk onderzoek heeft nog nooit in Nederland plaats gevonden. Alle kennis hebben wij niet binnen onze stichting. Voor diverse onderdelen zijn experts op hun gebied gevraagd om hieraan mee te werken. Wij houden u op de hoogte over dit eventuele project via onze nieuwsbrief.

Klooster Windesheim

Windesheim is bekend om zijn oude christelijke klooster. Een klooster is *'een gebouw waarin mannen of vrouwen leven, die een aan God gewijd leven leiden'*. Het werd gebouwd en bewoond door de Broeders des Gemeenen Levens, een kloostergemeenschap opgericht door Geert Grote in Deventer, die leefde tussen oktober 1340 en 20 augustus 1384. Het klooster werd na de dood van Geert Grote in 1384, onder leiding van zijn opvolger Florens Radewijnsz gebouwd en op 17 oktober 1387 in gebruik genomen. Men koos voor Windesheim omdat de 6 mannen die het klooster zouden bouwen, hier toen een oase aan rust en alleen enige wilgenbomen aantroffen.

Geert Grote bepaalde voor zijn dood dat het geen kartuizer klooster mocht worden omdat het toegankelijk moest zijn, niet alleen voor kluzenaars maar voor iedereen (hij verbleef een tijdje in het kartuizerklooster Monnikhuizen in Arnhem). Maar ook, dat het geen cisterciënzerklooster mocht worden, omdat naar zijn mening de mensen in die tijd de regel van Ora et Labora (bid en werk) niet konden dragen van 8 uur slapen, 8 uur bidden en 8 uur werken verdeeld over een etmaal. Geert Grote volgde de gematigde regel van Augustinus, afkomstig van de regulieren kanunniken. Hij kende die regel door de geschriften van de mysticus-schrijver Ruusbroec die woonde in de priorij van

Groenendaal bij Brussel in een augustijnenklooster. De kloosterlingen legden 3 kloostergeloften af, van armoede, gehoorzaamheid en zuiverheid.

Het klooster bleek al spoedig het begin te zijn van een grote invloedrijke kloosterorganisatie genoemd 'het kapittel van Windesheim' waar zelfs al in de 16^e eeuw 86 mannenkloosters en 13 vrouwenkloosters bij aangesloten waren. Het kapittel van Windesheim is in 1865 ontbonden en de 'restkloosters' hebben de vrouwelijke congregatie van Windesheim weer in 1967 opgericht. Het staat thans bekend als de plek van de ontstaansgeschiedenis van de Moderne Devotie, waarvan momenteel de provincie vindt dat deze stroming Immaterieel erfgoed is en zelfs op de Immaterieel erfgoed lijst van de Unesco geplaatst zou moeten worden. Een boeiende ontwikkeling, we wachten af.

Eigenlijk durf ik hier niets te vertellen over de geschiedenis van deze plek, als ik lees hoe rollebollend archeologen, geschiedschrijvers, bouwhistorici en vertalers, in diverse kranten en of andere geschriften in de loop van de tijd met elkaar in gevecht zijn, of nog zijn, over de omvang, de grootte en/of juiste plek waar het voormalige klooster gestaan zou hebben. Midden-eind jaren '80 zijn diverse artikelen en boeken geschreven en ook zijn er verschillende lezingen gehouden, die soms weer door de tijd werden ingehaald. Onder redactie van Berkenvelder zijn in 1987 de meeste verhalen verzameld in het boek *'Windesheim; studies over een Sallands dorp bij de IJssel'*. Dit alles mede naar aanleiding van het grote Geert Grote-congres dat in 1984 (600 jaar Windesheim) in Nijmegen werd gehouden.

De ene partij beweert dat het klooster aan die kant van het dorp, en de andere partij geeft aan dat het aan deze kant van het dorp op de hoge zandrug heeft gestaan. De laatste onderzoeken geven aan dat het klooster wel degelijk op deze plek gestaan moet hebben.

Iets over de bouwhistorie van een klooster

In die tijd had je 4 grote stromingen in het kloosterleven: Kartuizers, Franciscanen, Cisterciënzers-Benedictijnen en Augustijnen, allen met hun eigen spiritualiteit. Had Geert Grote de regel van de Kartuizers gevolgd, dan was de plattegrond anders van opzet geweest d.w.z. kleine cellen waarin kluzenaars leefden die door een lange gang onderling verbonden waren en op het einde van die gang werd een kapel gebouwd.

De minderbroeders Franciscanen, gesticht in 1217 door Franciscus (de naam van de huidige paus), dus volgend jaar 800 jaar geleden, hadden voor hun kloosters geen duidelijke vaste bouwwijze. De Cisterciënzers kenden wel een vaste bouwwijze en opzet van hun gebouwen tot en met hun boerderijen. De Augustijnen hadden geen specifieke bouwvoorschriften. Zij leven wel in gemeenschap maar waren veelal werkzaam in parochies, onderwijs, permanente vorming en geestelijke begeleiding. Maar allen vertoonden een duidelijk onderscheid tussen het eigenlijke klooster (wooncomplex) en de meer of minder verspreid staande dienstgebouwen-boerderijen (het industriële complex).

De Moderne Devotie verscheen allereerst en vooral als een beweging waarin het ideaal van de oerkerk vrouwen en mannen aanzette om als zusters en broeders in gescheiden gemeenschappen te gaan samenleven, zonder van een bestaande religieuze orde deel uit te maken, ook wel 'Semireligiosentum' genoemd. Omdat sinds het vierde concilie van Lateranen in 1215 het stichten van een nieuwe orde verboden was, kozen de broeders tot toetreding tot de bestaande 'orde canoninus' ofwel tot de 'orde van de regulieren kanunniken van Sint Augustinus'. Met deze keuze gaven zij aan de canoniale vorm van het kloosterleven te verkiezen boven de monastieke of monachale vorm die je ziet bij de benedictijnen als de Cisterciënzers. Vrij vertaald of een open of een gesloten klooster, hier dus een open kloostergemeenschap.

Toen plots alsnog een orde, de Jezuïeten in 1534, werd opgericht en door de toenmalige Paus Paulus III in 1540 werd goedgekeurd, besloot het concilie van Trente (1545-1563) definitief dat er geen nieuwe ordes meer konden worden opgericht. Vanaf die datum ontstaan er congregaties die over het algemeen een wat mindere strakke leer kennen of voor een specifiek doel bv. voor scholen, missieactiviteiten etc. werden opgericht.

Klooster Windesheim

Meerdere verhalen over de geschiedenis over dit klooster zijn van de hand van prof. Dr. A.G. Weiler, hoogleraar aan de universiteit van Nijmegen. Bij zijn 25 jarig ambtsjubileum gaf Dr. R.Th.M. van Dijk O.Carm, wetenschappelijk medewerker van het Titus Brandsma Instituut te Nijmegen, een lezing genaamd '*Grenzen van de archeologie. Geschiedenis aanwijzingen voor de locatie van het klooster te Windesheim*'. Hem was opgevallen dat de archeologen alleen maar een archeologisch vooronderzoek hebben gedaan zonder rekening te houden met de dia chronologische dimensies (in historische ontwikkeling beschouwend), en dat door gebrek aan kennis van bepaalde onmisbare Latijnse bronnen vanaf het begin hun archeologisch onderzoek nadelig is beïnvloed, en tenslotte dat het hen aan inzicht in het bouwplan heeft ontbroken. Harde kritiek die er op neer kwam dat het klooster wel degelijk aan deze zijde van Windesheim gelegen zou moeten hebben, op deze plek in deze vorm: zie platte grond.

In 2011 heeft amateur-archeoloog Egbert Dikken nog een onderzoek gedaan naar kelders gelegen onder de hiernaast gelegen schuur van de buurman en hij kwam tot conclusie dat die kelders vanaf de kloostertijd hier aanwezig moeten zijn geweest. Dit had volgens hem ook te maken met o.a. de maatvoering van de aanwezige baksteen en de gelijke keldervorm.

Volgens archieven, is dit klooster gebouwd in 4 fases en de afbraak heeft tussen 1596 en 1598 op last van de calvinisten plaats gevonden. Volgens van Dijk stond het klooster zoals op zijn tekening is aangegeven.

De plattegrond van dit klooster is in opzet een Cisterciënzersklooster model, behoudens dat hier niet op aangegeven zijn de bouwhuizen waarin de monniken hun vak beoefenden en waar de verschillende beroepen van smid, timmerman, schilder, brouwer etc. werden uitgeoefend. Wat mij opvalt in het boek en ook in alle beschrijvingen, is dat nergens gesproken wordt over een ruimte voor novicen. Een novice (nieuweling) is iemand die voor zijn definitieve intrede een proeftijd doormaakt en bij zichzelf onderzoekt de vragen: Zoek ik echt God? Wil God echt dit leven voor mij? Is dit de weg van mijn geluk? En ondertussen het kloosterleven meemakende met de vragen: Is het niet te streng, te eenzaam of zijn er te veel mensen om mij heen? Kan ik in deze gemeenschap leven? Dus een zoektocht, die je samen doet met een novicemeester, de begeleider, een praatpaal en vertrouwenspersoon namens de gemeenschap. De duur is per orde verschillend meestal is dit 1 of 2 jaar. Aan het einde van het noviciaat treedt men in en legt men een tijdelijke gelofte af voor 3 jaar, soms nog een tweede keer weer voor 3 jaar om daarna definitief in te treden.

Volgens de toen geldende constituties van het klooster zijn er toen tussen de 5 en 12 novicen per jaar geweest. Dus waren er ook vertrekken voor hen, omdat zij niet mochten deelnemen aan alle onderdelen en/of de gezamenlijke maaltijd. Vreemd dat op geen enkele plattegrond of in een onderzoek het noviciaat genoemd staat. Vermoedelijk waren die hier op de plek van de gastenverblijven, aansluitende aan de keuken voor leken, want formeel zijn zij nog leek tot zij hun eerste geloften hebben afgelegd. Elders zijn deze niet in de plattegrond in te vullen.

Volgens J.G.R. Acquoy in het boek *'Het klooster te Windesheim en zijn invloed'* in 3 delen, uitgegeven tussen 1875 en 1880, heeft men hier vanaf het begin *'cultuur van grond, koophandel, ambachten en handwerken verricht'*. Men had een *bakkerij, brouwerij, kleermakerij, schoenmakerij en boekenschrijvers-binders*. Veelal werkten in de bouwhuizen monniken, soms aangevuld met lekenpersoneel. Vaak trokken de kloosters ook mannen aan die daar een vak wilden leren. Zo ook op de landerijen waar mannen met bijzondere geschiktheid op hun landbouwkennis daar te werk werden gesteld en mede door hen werd hun veestapel veelal geroemd. Zij deden ook veel aan vetweiden waar zelfs vee werd voor aangekocht en weer verkocht. Cisterciënzers bv. verkochten altijd alles, omdat zij vegetarisch leven. Kloosters waren in die tijd vrijgesteld van alle vormen van belastingen.

Huidige boerderij

Volgens bouwhistorische omschrijving van de RCE, vervaardigd met gebruikmaking van het hoofdstuk *'De bouwkundige restanten van het klooster Windesheim'* in het boek *'Windesheim, studies over een Sallands dorp bij de IJssel'* door Derk Jan de Vries (RCE) en ir G. Berends en een in die tijd uitgevoerd dendro-chronologisch onderzoek is deze boerderij uit 1502 met een aangrenzende zekerheid van plus of min 4,5 jaar. Volgens hen heeft deze boerderij aan het klooster toebehoord en altijd op deze plaats gestaan. De opkamer, volgens de rapportage, zou vermoedelijk nog uit de eerste helft van de 16^e eeuw zijn. Het gedeelte aan de voorzijde is vermoedelijk uit de 18^e – 19^e eeuw en zou later aangebouwd zijn.

De merktekens in de sporen, haanhouten en of gebinten verschillen soms, wat wel vaker voorkomt, maar is geen belemmering voor deze tijdsaanduiding volgens de bouwhistorische omschrijving. Volgens hun conclusie zijn opkamer en het voorste gedeelte eerst gebouwd voor bewoning en daarna is het 'bedrijfsgedeelte' aangebouwd.

Dat het een boerderij geweest is die toebehoord heeft aan het klooster, dat zal zeker kunnen gelet op de zwaarte en overspanning van de gebinten, die wij ook tegenkomen bij enkele andere voormalige kloosterboerderijen. Maar dat de boerderij op deze plek zo gebouwd is in 1502 klopt volgens mij niet. Het klooster was nog in gebruik tot 1598 en om de boerderij te bouwen zou men dus een groot gedeelte, het noviciaat, van het toen bestaande klooster hiervoor gesloopt moeten hebben. Noviciaten worden wel verplaatst in een gebouw maar moeten vast zitten aan het klooster, om het kloosterleven te ervaren. Gelet op het feit dat na 1502 geen uitbreiding heeft plaats gevonden, klopt deze theorie niet. Mede gelet op de kelders en de constructie is vermoedelijk de aanbouw en het voorhuis deels nog van het oude klooster waar men na de niet volledige afbraak deze boerderij tegen aangebouwd heeft, met gebruikmaking van gebinten van een bestaande boerderij. Daarom dat de telling van de sporen en zelfs in een gebint niet opeenvolgend en afwijkend van elkaar zijn. Dus het gaat hier om een verplaatste boerderij met gebinten uit 1502 die na 1598 hier gebouwd is en daarna diverse malen is aangepast.

Een hele bijzondere plek met een bijzondere geschiedenis!

© Wim Jansen, april 2016

Bronnen o.a.:

- J.G.R. Acquoy: 'Het klooster te Windesheim en zijn invloed' in 3 delen, uitgegeven tussen 1875 en 1880, Leeuwarden, herdruk 1984
- F.C. Berkenvelder red: 'Windesheim, studies over een Sallands dorp bij de IJssel' Kampen 1987
- E. Jans red.: 'Boerderijen in Salland' stichting Sallands Erfgoed 2013.
- Red.: 'Moderne Devotie' Zwolle 2011
- R.Th.M.van Dijk: De constituties der Windesheimse Vrouwenkloosters voor 1559 deel I en II, Proefschrift, eigen uitgave 1986
- R.Th.M.van Dijk: 'Grenzen van de archeologie. Geschiedkundige aanwijzingen voor de locatie van het klooster te Windesheim' Nijmegen 1989
- RCE: redengevende omschrijving
- Map diverse verslagen-krantenartikelen, verzameling archief Dhr. Tobé
- H.H. Ekkel: 'Bezit van vrouwenklooster Diepenveen. Oude erven op het platteland' Diepenveen 2000
- Geschiedkundige atlas van Nederland, de kerkelijke indeling omstreeks 1550
- Dr. F. Pijper: 'Een nonnenklooster onder den invloed van Windesheim' 's-Gravenhage 1895
- M. Chr. M.Molenaar red. 'Dertienhonderd jaar bisdom Utrecht' Baarn 1995
- J.F.L.Dhuys: 'Cisterciënzer abdijen. Geschiedenis en architectuur' Köln 1999
- Klooster en kloosterorden in Nederland
- H.V.R.: 'Oudheden en gestichten van het Bisdom van Deventer' in 2 delen, Leiden 1725.
- Red.: 'De Middeleeuwse kloostergeschiedenissen van Nederland' 3 delen Zwolle 2008
- Verborgten leven. Zestig jaar Cisterciënzerleven in Salland 1890-1950. Diepenveen 1950.
- Red. Wybren Scheepma: Het ootmoedig fundament van Diepenveen Zwolle 2002
- A.G.Weiler: volgens de norm van de vroege kerk, Nijmegen 1997Red. Ralph Keuning: Moderne Devotie. Zwolle2011
- Diverse websites